Vol II Issue XII Jan 2013
Impact Factor : 0.2105
ISSN No : 2230-7850

Monthly Multidisciplinary
Research Journal

Indian Streams Research Journal

Executive Editor
Ashok Yakkaldevi

Editor-in-chief
H.N.Jagtap

IMPACT FACTOR : 0.2105

Welcome to ISRJ

RNI MAHMUL/2011/38595 **ISSN No.2230-7850**

Indian Streams Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial Board readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

International Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho
Federal University of Rondonia, Brazil

Kamani Perera
Regional Centre For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya [Malaysia]

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus Pop

Mohammad Hailat
Dept. of Mathmatical Sciences, University of South Carolina Aiken, Aiken SC 29801

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Catalina Neculai
University of Coventry, UK

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Postdoctoral Researcher

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Department of Chemistry, Lahore University of Management Sciences [PK]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Horia Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

Nawab Ali Khan
College of Business Administration

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University, Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University, Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary, Play India Play (Trust),Meerut

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU, Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Ph.D , Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.isrj.net

Indian Streams Research Journal
Volume 2, Issue.12,Jan. 2013
ISSN:-2230-7850
Available online at www.isrj.net

ORIGINAL ARTICLE

आदिवासी साहित्याची संकल्पना व स्वरूप

सविता अशोक व्हटकर

म . ए . पी . एस . डी सेट
भोगावती महाविद्यालय़ कुरूकली ता . करवीऱ जि . कोल्हापूर . महाराष्ट्र राज्य

सारांश

नागर संस्कृतीपासून दूर व अलिप्त राहिलेले संबंधीत प्रदेशातील मुळचे रहिवासी म्हणजे आदिवासी़ अशी आदिवासी समाजाची व्याख्या करता येते . सर्वसाधारणपणे जंगलात़ दुर्गमभागात़ दयार्खोयात राहर्णाया व सुसंस्कृत समाजापासून तुटक असलेल्या प्रदेशात हे लोक तुरळक वस्ती करून राहतात . नागर संस्कृतीचा त्याचप्रमाणे वर्गश्रेणीबध्द समाजाचा संपर्क न झालेल्या वैशिष्टयपूर्ण 'चालीरिती' किंवा 'संस्कृती' आदिवासींत आढळतात . अर्थात जगातील सर्व आदिवासी त्या त्या प्रदेशातील मुळ रहिवासी आहेतच असे ठामपणे म्हणता येत नाही . परंतु दुस-या सर्वसामान्य संस्थेच्या अभावी आदिम संस्कृतीची दर्शक अशी आदिवासी हीच संज्ञा रूढ झाली आहे . अनेक नागर संस्कृतीचे उदयागस्त झाले . परंतु त्यांच्याशी संपर्क न साधल्यामुळे काही आदिवासी जमाती जशाच्या तशा राहिल्या . त्यामुळे त्यांच्यात हजारो वर्षे परिवर्तन झालेले नाही . परंतु काही आदिवासी जमाती परिवर्तनाच्या वाटेकडे वळू लागलेल्या आहेत . ही जमेची बाजू वाटते .

प्रस्तावना

भारतीय समाजात आदिवासींचे स्थान शोधताना 'आदि' म्हणून सर्वात प्रथम त्यांचेच स्थान ठरते . त्यानुसार भारतीय समाजाची स्थूलमानाने तीन प्रकारात किंवा समुदायात विभागणी करता येते .

प्रकरणात किंवा समुदायात विभागणी करता येते .

1 . आदिवासी समुदाय
2 . ग्रामीण समुदाय
3 . शहरी समुदाय

यापैकी ग्रामीण आणि शहरी समुदायाचा परिचय जितका समाजाला परिचित आहे . तितका आदिवासींविषयी नाही . याचे कारण आदिवासी भागाशी संपर्क साधण्यासाठी आवश्यक असर्णाया दळणवळणाची सोयच नाही . त्यामुळे आदिवासींची ओळख आपणांस नाही . त्यामुळे या समाजाविषयी आपल्या मनात व व्यवहारात त्यांच्याविषयी गैरसमज आहेत . याचे कारम स्वतःला सुधारित म्हणून जगणारी शहरी व ग्रामीण लोकांच्या मनात आदिवासी म्हणजे अत्यंत रानटी़ नरमांसभक्षक़ युध्द करणारा़ समाजनियमांचे कोणतेही बंधन न पाळणारा़ असा आदिम समाज़ अशा प्रकाराचे गैरसमज़ चुकीच ग्रह़ विकृत कल्पना या आदिवासी समाजाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन बदलण्यासाठी आपल्यातल्या गैरसमाजाचे निराकरण करून घेणे अत्यंत गरजेचे आहे . त्यासाठी आदिवासी समाजाविषयी़ समाजशास्त्रज्ञांनी ज्या व्याख्या सांगितल्या आहेत त्या पुढीलप्रमाणे –

1 . एका विशिष्ट भू प्रदेशावर राहणारा़ समान बोलीभाषा बोलणारा समाज़ सांस्कृतिक जीवन जगणारा़ परंतु अक्षरओळख नसलेला आणि स्थानिक गटाचे एकत्रीकरण म्हणजे आदिवासी समाज होय .

ˆ गिलीन आणि गिलीन .

2 . समान नांव धारण करणारा़ समान बोलीभाषा बोलणारा़ एकाच भूभागावर राहणारा आणि पूर्वी जरी आंतर्विवाही असण्याची शक्यता असली तरी आता आंतर्विवाही नसलेल्या कुटुंबांचा समुच्चय म्हणजे आदिवासी समाज होय .

ˆ इंपिरिअल गॅझेटी

3 . आदिवासी म्हणजे समान एवं धारण कर्णाया एका विशिष्ट भूप्रदेशावर निवास कर्णाया एकाच प्रकारची भाषा बोलर्णाया व निश्चित अशा काही मूल्यांची विचारांची जोपासना कर्णाया कुटुंबाचा समुदाय होय .

ˆ डी . एन . मुजूमदार

या व्याख्यांच्या आधारे आदिवासींची काही वैशिष्टये लक्षात येतात ती पुढीलप्रमाणे –

1 . वास्तव्याची ठराविक जागा .
2 . रक्तसंबंधांवर आधारित सामाजिक संघटन .
3 . समाज़ पुजाविधी .
4 . समान बोलीभाषा व लोक साहित्य .
5 . सांस्कृतिक जिवनाविषयी एकसारखेपणा .

वरीलप्रमाणे समाजशास्त्रज्ञांनी केलेल्या व्याख्या व त्यांच्या व्याख्यांमधून आजमावली गेलेली वैशिष्टये जर लक्षात घेतली तर आदिवासी म्हणजे कोण ऋ याचा उलगडा मोठया प्रमाणात होतो . या अनुषंगाने आदिवासींच्या साहित्याच्याा संदर्भात अध्ययन करताना ऐतिहासिक मागोवा घेणे म्हत्त्वाचे ठरते . याचे कारण या देशात हजारो वर्षापासून विभिन्न वंशिक जमातींच्या समूहांचे वास्तव्य आहे . वेळोवेळी येथे विविध समुदाय प्रवेश करत गेले . 'परंतु कालांतराने या सर्व समुहांची संस्कृती व परंपरा भारतीय समाजाचे एक अंग बनली .'[1] यावरून विभिन्न वंषिक म्हणजे नेमक्या एका कोणत्या वंशाचे लोक येथे होते हे स्पष्ट होणारच नाही . शिवाय मानवाच्या इतिहासाकडे लक्ष टाकल्यास व त्याची प्रथमोवस्था उर्जितावस्था डार्विनच्या सिध्दांतानुसार तपासल्यास त्याच्या प्रगतीचे टप्पे लक्षात येतात . बदल स्विकारत गेला . हळूहळू त्याला विज्ञानाची साथ मिळत गेली . जो समूह विज्ञानापेक्षा परंपराच जपत गेला़ तो 'ग्रामीण' राहिला़ आणि ज्याने विज्ञानाची दखलच घेतली नाही . गिरीजनच राहणे ज्या समूहाने पसंत केले . तो समूह आजच्या भाषेत 'आदिवासी' राहिला . आज त्यांचे प्रश्न मोठया प्रमाणात शिल्लक आहेत . त्या प्रश्नातून काही हाताच्या बोटावर मोजण्याइतके यातून बाहेर पडलेत . त्यांनी परंपरा टिकवून प्रगतीची कास धरावयाचे ठरविले आहे . त्यांच्या पारंपारिक ज्ञानाचा माहितीचा उपयोग आजच्या पिढीवर मोठया प्रमाणात होणार आहे . यासाठी ग्रामीण़ शहरी़ आदिवासी अशी विभागणी न करता निसर्गातील विविध प्रकारची माहिती मिळवून त्यातून विकास साधता येणार आहे . त्यासाठी मोठया प्रमाणात आपण सर्वांनी प्रयत्न करणे आवश्यक आहे . अशा प्रकारचे प्रयत्न इंग्रजांनी मोठया प्रमाणात केलेले आढळतात . यावरून 'ब्रिटीश राज्यकर्त्यांना त्यांच्या स्थितीत विशेष ऋची नव्हती . कारण त्यांच्या प्रशासनावर आदिवासींचा साधक बाधक असा प्रभाव नव्हता .'[2] यावरून त्यांचा उद्देश फक्त स्वतःचा स्वार्थ साधून इथली परिस्थिती आहे अशीच ठेवणे किंवा त्यापेक्षा खाालावणे असा असला तरी त्यांची जी शोधक वृत्ती होती त्याविषयी विचार करणे गरजेचे ठरते . अशाप्रकारे आदिवासींच्या साहित्याची संकल्पना स्पष्ट झाल्यावर आदिवासीच्या साहित्याचा विचार पुढीलप्रमाणे –

साधारणपणे आदिवासींच्या साहित्याचे दोन प्रकार सांगितले जातात .

1 . मौखिक आदिवासी साहित्य
2 . लिखित आदिवासी साहित्य

आदिवासींचे मौखिक व परारंपारिक साहित्य म्हणजे आदिवासींचे 'लोकसाहित्य' असे म्हणता येते . आदिवासींच्या साहित्यातून स्वसंस्कृटीचे चित्रण येत असे म्हणता येते . आदिवासींच्या साहित्यातून वन संस्कृतीचे चित्रण येते . म्हणून हे रानावनातील वचितांचे़ दर्या डोंगरसमाजातील़ जंगल वनातील अन्यायग्रस्तांचे क्रांतीसाहित्य ठरते . 1960 नंतरच्या साहित्यांच्या प्रवाहात आदिवासींच्या साहित्याचा समावेश केलेला असला तरी त्या साहित्याला खूप दूरवरची प्राचिनता आहे . त्यांची प्राचीन परंपरा म्हणा किंवा इथली न्यायव्यवस्था म्हणा त्यानुसार ते पिढयान्पिढया वनवासींचे राहिले . आता ते कुठं हाताच्या बोटावर मोजण्याइतके बाह्य जगताशी संपर्क साधू लागले . आपली संस्कृती परंपरा आणि बाह्य जगताची संस्कृती़ परंपरा यातील त्यांचा फरक जेव्हा त्यांच्या लक्षात आला . अक्षर ओळखीच्या माध्यमातून जेव्हा त्यांनी लेखनी हातात घेतली़ 'तेव्हापासून आदिवासी साहित्याच्या रूपाने नवा विद्रोह आकारत आहे . वनवास मुक्तीचा नवा संकल्प या साहित्याच्या रूपाने आदिमांच्या मनामनात रूढावत आहे .'[3] यावरून आदिवासी साहित्य हे कोणत्याही प्रश्नांचा अविष्कार ठरत नाही . तर ते स्वयंसिध्द स्वरूपाचे आहे हे लक्षात येते .

आदिवासींच्या लिखित साहित्याच्या स्वरूपाचा विचार करता ते स्वातंज्यप्राप्तीनंतर नावारूपाला आलेले आहे . याचे कारम आदिवासींच्या कल्याणाचे अनेक कार्यक्रम केंद्र सरकारने राबविले . इतकेच नाही तर त्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी सोयी सवलतींची योजनाच राज्यघटनेत नमूद केली .

आज आदिवासी जमातीला नकळत का होईना शिक्षणाचे महक्त्तव समजू लागले आहे . त्यामुळे त्यांना सामाजिक आत्मभान येऊ लागले व त्यांची आपल्या संस्कृतीतील साहित्याचे संकलन सुरू केले . 'बिगर 'आदिवासी साहित्यिकांनी तर कविता़ नाटक़ कादंबरी यांसारख्या साहित्यप्रकारातून आदिवासींच्या संस्कृतीचे दर्शन घडविलेले आहे . त्यामुळे आदिवासी मराठी साहित्यातून वेगवेगळया परिसरातील आदिवासींचे जिनवचित्रण पुढे येत आहे .'[4] त्यामध्ये आदिवासी संस्कृतीच्या एपतिहासिक प्रेरणा़ संस्कृती आणि जिवनशैली़ सामाजिक वास्तव्य़ आधुनिक प्रेरणा यांचा प्रामुख्याने समावेश झालेला आहे . यावरून आदिवासींच्या मौखिक व लिखित साहित्याचे स्वरूप लक्षात येते .

संदर्भ टपि

1 . साळुंखे संजय भा — 'आदिवासी समाजशास्त्र' कैलाश पब्लिकेशन्स़ गोकुळवाडी औरंगापुरा़ औरंगाबाद़ प्रथमावृत्ती 2009 पृ . 10
2 . देवगांवकर एस . जी — 'आदिवासी विकास प्रशासन' ए़ श्री . साईनाथ प्रकाशऩ नागपूऱ प्रथमावृत्ती 2011़ पृ . 35

3 . लिंबाळे शरण कुमार (संपा) — 'साठोत्तरी मराठी वाङ् . मयातील प्रवाह' दिलीपराज प्रकाशऩ प्रा . लि . पुणे़ प्रथमावृत्ती 2007़ पृ . 235

4 . मेश्राम केशव (संपा) — 'डॉ . दादा गोरे गौरवग्रंथ' वाङ् . मयीन प्रवृत्ती़ तत्त्वशोध़ प्रतिमा प्रकाशराव़ पुणे प्रथमावृत्ती 2007, पृ . 428

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal
For All Subjects

Dear Sir/Mam,
We invite unpublished research paper.Summary of Research Project,Theses,Books and Books Review of publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- International Scientific Journal Consortium Scientific
- OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- Google Scholar
- EBSCO
- DOAJ
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database

Indian Streams Research Journal
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.isrj.net